

A MODERN NYOMTATVÁNYOK KÖNYVÉSZETI LEÍRÁSÁNAK SZABÁLYAI.

DR. GULYÁS PÁLTÓL.

Az *Institut international de bibliographie*, melynek céljai felől folyóiratunk 1896. évfolyamában ¹ találhat alapos tájékoztatást az olvasó, újabban külön kiadványban ² számol be eddigi működéséről, további terveiről s azokról az elvekről és szempontokról, melyek munkásságát irányítják.

Az *Institut*-nek az e könyvben közzétett adatok szerint 1904. január hó 1-én 232 tagja volt, kiadványainak száma ugyanez év szept. 15-én 64-re rúgott, míg az egyetemes repertorium kézirati példánya, 1905. jan. 1-én, 6,603.500 czédulát foglalt magában. E czédulák közül 2,658.500 db a szak-katalogusra, 3,110.000 a betürendes jegyzékre, 835.000 pedig egyéb repertóriumokra esett. A szakok szerinti czédulakatalogus 2,658.500 adata a *Dewey*-rendszer megállapította tiz tudományos főszak között ekként oszlik meg:

Általános osztály	64.000
Bölcsészet	33.000
Vallástan	100.000
Társadalom- és jogtudomány	435.500
Nyelvészet	29.000
Exakt tudományok	684.500
Alkalmazott tudományok	813.800
Szépművészetek	141.000
Irodalom	97.000
Történelem és földrajz	260.700
Összesen	2,658.500

¹ Magyar Könyvszemle. 1896. évf. 341—350. l.

² Manuel du répertoire bibliographique universelle. Bruxelles, Paris, Zurich, 1905. Kétféle kiadásban, melyek közül az »Abrégé« a teljes kézikönyvtől csupán abban különbözik, hogy a művek bibliografiai feldolgozására lefoglalt tizedes rendszernek csupán kivonatos és nem teljesen részletezett táblázatait tartalmazza. Ismertetésünkhöz, mely a tizedes rendszerre amúgy sem terjed ki, a rövidített kiadást használtuk.

Ezen kéziratban lévő katalogus az *Institut* bruxellesi intézetében (1, rue du Musée [Musées royaux]) az érdeklődőknek minden hétköznap d. e. 9—12 és d. u. 4—8-ig teljesen díjtalanul áll rendelkezésére, míg a katalogusban egy-egy kérdésre vonatkozó adatokról szóló czédulák másolata darabonként 5 centimesért küldetik meg az érdeklődőknek.

Nyomatásban eddig, jórészt pénzügyi okokból, e hatalmas czédulatömegnek alig egy ötöde, pontosan 457.362 adat, látott napvilágot a következő kiadványokban: 1. Bibliographia zoologica. 1896—1903.; 2. bibliographia philosophica, 1895—1904/VIII.; 3. bibliographia physiologica 1893/96.; 4. bibliographia anatomica 1897—1904.; 5. bibliographie des chemins de fer, 1897.; 6. bibliographie d'Eure-et-Loir, 1898—1901; 7. bibliographie de Belgique; 1895—1904/VI.; 8. bibliographia geologica, 1898—1904; 9. bibliographia juridica Portugalensis, 1898—1902; 10. bibliographie d'electrobiologie, 1899/III—1904/III.; 11. bibliographia medica 1900—1902.; 12. bibliographia bibliographica, 1898—1902; 13. bibliographie de la paix, 1904; 14. bibliographia economica 1902—1904/II.;¹ 15. bibliographia agronomica, 1903—1904/VI. és végül 16. bibliographia technica 1903—1904/VIII.

Igen érdekes a szóbanforgó munkának az a része is, melyben a bibliografiai czédulák befogadására szolgáló butorok s osztályozásához szükséges egyéb mechanikai segédeszközök vannak ismertetve. A leírásból s mellékelt rajzokból a könyv minden olvasója meggyőződést szerezhet a bruxellesi bibliografiai intézmény modernsége s pompás felszerelése felől, mely mindig a legkiválóbb szaktekintélyek útmutatásai nyomán készült.

Ez útmutatások vétettek figyelembe azon szabályok kidolgozása alkalmával is, melyeket az *Institut* közreműködő tagjai részére megállapított. A legáltalánosabb érdekű, mert az *Institut* által elfogadott bibliografiai rendszertől s maga elé tűzött céljaitól teljesen függetlenül alkalmazható, az a minden részleteiben kidolgozott utasítás, mely a jelenkori, vagyis XIX. és XX. századi nyomtatványok könyvészeti leírásának módját állapítja meg.

Ezt az utasítást, mely a kézikönyv szerkesztőinek saját bevallása szerint inkább egy megvalósítandó, mintsem tényleg

¹ V. ö. Magyar Könyvszemle. 1904. évf. 480 és köv. II.

megvalósítható bibliografiai ideálra vonatkozik, a következőkben ismertetjük olvasóinkkal azon részletes szabályok természetes kiegészítése gyanánt, melyeket az *Althoff* dr. elnöklete alatt működő németországi bizottság állapított meg az ősnymtatványok könyvészeti leírására vonatkozólag.¹

A *Manuel* szerkesztői a tulajdonképeni szabályokat a bibliografiai cikkely (*notice bibliographique*) általános meghatározásával vezetik be, mely szerint a bibliografiai cikkelynek az a célja, hogy valamely írott elmeművet megegyéniítsen (individualizáljon).

Ennélfogva a bibliografiai cikkelynek a legnagyobb pontossággal kell készülnie. A világosság és szabatosság oly foka kívántatik meg tőle, mely a bibliografiai kutatásokban járatlanok számára is lehetővé teszi használatát.

A lehetőség határáig teljesnek is kell lennie, hogy minden tekintetben felvilágosítsa a kutatókat s lehetővé tegye számukra minden egyéb segédeszköz nélkül is valamely írásműti identifikálását.

Végül véglegesnek is kell lennie, hogy megkímélje a tudományt az örökös újakezdés hátrányaitól.

A világosság, szabatosság s teljesség hármasságát a bibliografus csak az esetben érheti el, ha cikkelyei megszerkesztésénél *de visu*, vagyis a leírt példány közvetlen ismerete alapján jár el. Ha ez nem volna lehetséges, úgy a tudományos őszinteség megkívánja, hogy e körülményről hűségesen beszámoljon. Könyvünk a* tipográfiai jelvényt ajánlja, mint az autopszia jegyét, mely az ú. n. referenciák elé teendő:

*Budapest, Athenaeum irod. és nyomdai r. t., 1897, 2. kor.: 14×10, 324 l.

A bibliografus ténykedése tisztán külső s anyagi leírásra szorítkozván, cikkelyeibe természetszerűleg semmi egyéni vonást sem keverhet. Ámde, hogy a leírt könyv identifikálását minden tekintetben lehetővé tegye, a bibliografus néha akarva nem akarva is kénytelen oly útbaigazítással is ellátni cikkelyét, melylyel a puszta külső leírás nem szolgál. Ez útbaigazítások természetesen pontosan megkülönböztetendők minden, a puszta külső leírásból eredő adattól. A megkülönböztetés jele a szögletes zárjel: [ ].

¹ V. ö. Magyar Könyvszemle 1906. évf. 1 és k. II.

Míthogy ezek az útbaigazítások különböző forrásokból meríthetők: nevezetesen vagy a könyvben előforduló, de címlapján kívül eső nyomtatott adatokból (minők a nyomdász neve a címlap verzoján, vagy a mű utolsó lapján, a szerző neve az előszó, esetleg az egész munka végén stb.), vagy a nyomtatvány szövegének tanulmányozásából (minők a bibliografus által megolvasott számozatlan lapok száma, vagy a munka megjelenési ideje egykorú eseményre vonatkozó utalás alapján stb.), végül egyéb, a könyvtől független forrásokból (álnevek megfejtése, anonymák földerítése stb.), célszerű a zárjeleket e háromféle forrás megjelölése céljából megfelelő exponensekkel ellátni.

A *Manuel* szerint [ ]¹ a nyomtatványból vett szöveget; [ ]² a nyomtatványból kikövetkeztetett elemeket s a [ ]³ a máshonnan merített adatokat jelezni.

A cikkelyek magyarázó jegyzetei szintén zárjelek közé teendők.

A bibliografiai cikkelyeknek természetesen a leírt példányok eredeti nyelvén kell szólaniok. Ez már abból is következik, hogy a cikkely első sorban a leírt példány nyujtotta adatok *másolata* s mint ilyen, azok fordítására nem terjedhet.

Ámde, hogy ha a készülő könyvészeti munka nemzetközi használatra van szánva, a nem román vagy germán nyelveken írt művek címei részben vagy egészben az egész mű jegyzeteiben alkalmazott nyelvre lefordíthatók s az eredeti mellé zárjel közé tehetők.

Rövidítéseket, az *Institut* utasításai szerint, tilos a szöveg leírásánál alkalmaznunk még akkor is, ha azok feloldásához külön kulcsot szerkesztenénk. A tilalom oka abban rejlik, hogy egyrészt a rövidítéseknél gyakran előforduló sajtóhibák folytán értelemzavaró félreértések támadhatnak, másrészt pedig az azok megfejtésével járó időpazarlás meglassítja a kutató munkáját. A rövidítéseknak az a különben általánosan elterjedt módja sincs megengedve, mely a gyakrabban használt kifejezések végső részének elhagyásában áll (ilyen pl. szerk. szerkesztette helyett stb.).

Ellenben a referenciákban a kötetet, részt s lapot e szók kezdőbetűivel jelölhetjük, megjegyezvén, hogy azoknak többes szám esetén szokásos megkettőzése bátran elmaradhat, miután az elébük tett szám amúgy is felvilágosít arról, hogy vajjon a rövidítések egyes vagy többes számban oldandók-e fel.

De lássuk már most, hogy mit is kell a bibliografiai cikkeknek tartalmazniok?

Teljességükhöz megkívántatik először: az illető írásmű *leírása*; másodsor annak *historikuma*, v. i. az egymást követő újabb kiadások, fordítások, a reá vonatkozó bírálatok és vitatkozások feltüntetése; s harmadszor, a mennyiben az *Institut* céljait szolgáló kiadványokról van szó, a tizedes rendszernek megfelelő *osztályozása*.

Minthogy a bibliografus sajátképeni feladata a nyomtatványok külső leírásában áll, cikkelyeibe kritikai megjegyzéseket vagy rövid elemzéseket, mint a könyv belső tartalmi vizsgálatából kifolyó eredményeket, nem szabad bevennie.

Azonban a tulajdonképeni könyvészeti cikkelyektől elkülönítve, ilyen analitikus jegyzetek felvétele gyakran kívánatos.

A bibliografiai cikkely csupán az első kiadásokra szorítkozzék; az illető írásművek újabb lenyomatai, kiadásai és fordításai, valamint a reá vonatkozó tudósítások, kritikák stb., külön cikkelyt nem képeznek, hanem az eredeti kiadásnak szentelt cikkely kiegészítése gyanánt iratnak le.

Minden helyes könyvészeti leírás *fotografikus hűségre* törekszik s három részből: ú. m. a munka címéből, a referenciákból s a mű egyéb sajátosságainak feltüntetéséből (ú. n. partikuláriákból) áll.

A könyvészeti leírásra hivatott írásművek többféle alakban: részint egy vagy több önálló kötetben, illetve füzetben; részint tudományos gyűjtemények, folyóiratok s vegyes tartalmú kötetek cikkei gyanánt jelenhetnek meg. Maguk e gyűjtéletes vállalatok is le lesznek könyvészetiileg írhatók.

A következőkben az önállóan megjelent írásművek leírásának szabályait adjuk, kiegészítve azokat a másik két esetre vonatkozó utasításokkal.

Az önálló könyveknél a bibliografiai leírás elemeit a címlapból meritjük: innen veszszük a munka címét, a szerző nevét és esetleg feltüntetett állásait, a kiadás helyét, a kiadó nevét, a kiadás keltét és az árat.

Csupán a tisztán anyagi elemeket, minők az alak, a papír minősége (de csak az esetben, ha különleges papírról van szó) s a lapszámozás, szerzi meg a bibliografus a könyvek anyagi átvizsgálása útján.

A leírás azon elemei, melyek nem a címlepről vétettek, mint már említettük, [ ] zárjelek közé kerülnek.

Ha nem volna címlap, úgy a nyomtatott borítéklapot használjuk fel helyette, abból merítve a leíráshoz szükséges adatokat, természetesen kellőkép kiemelve ezt a körülményt a partikuláriák között.

Ugyanígy járunk el akkor is, ha címlap s nyomtatott boríték hiányában a szövegecím (titre de départ) szolgál forrásul.

Mikor több kötetből áll a munka, a cikkely az első kötet címlapja nyomán szerkesztendő meg s minden, a többi kötet címlapján szereplő szövegeltérés a partikuláriák közé teendő. Több különböző nyelven megszerkesztett címlap esetén, valamennyit leközöljük.

Megesik, hogy a bibliografiai leírás összes elemeit nem vehetjük ki magából a kötetből; így pl. a szerző elhallgathatja nevét, vagy a nyomdász, kiadó, kelet, a könyv bolti ára stb. nincs rajta feltüntetve stb. Ezek kiegészítését, természetesen a lehetőség határain belül, mindig meg kell kísérlenünk, a már említett zárjelek közé téve kutatásunk eredményét.

A cím leírását illetőleg ismételten hangoztatják az utasítás kiadói, hogy fotografikus hűségre kell törekednünk. Mindaz, a mit a szerző műve megkülönböztetéséhez szükségesnek talált, azon mód másolandó le, mert a szerző eljárásának fölülbírálására a bibliografus nem lehet följogosítva. Különböben sohasem tudhatja az ember, hogy az, a mi ma feleslegesnek látszik, nem válik-e egykor valamely kutatóra nézve fontossá? S nem egy, első tekintetre jelentéktelennek látszó, kis részlet, szóismétlés, bővebb kifejtés a maga idejében főbenjáró fontosságra emelkedhetik. A bibliografus feladatát tehát e hármias tilalom szabja meg: *ne hagyj ki, ne javíts, ne változtass semmit!*

Ne hagyjunk ki semmit, még az olyan fölösleges szószátyárkodást sem, minő némely írónak az a szokása, hogy neve után hosszan felsorolja összes czimeit, kitüntetéseit, vagy hogy a címbe műve részletesebb tartalomjegyzékét is beszövi.

Ne javítsunk semmit, még a sajtóhibákat sem, mert igen gyakran épen ezek adják meg valamely nyomtatványnak sajátos jellegét. Azonban a sajtóhibák után czélszerű kitenni zárójelben, a *sic* szócskát.

Ne változtassunk semmit, még a helyesírást s az írásjeleket sem, mert ezek hű reprodukciója adja meg cikkelyünknek a fotográfia jellegét.

Ha a cím szövege tisztán verzális betűkből van kiszedve, minden nyelvnek az illető könyv megjelenésekor fennálló helyesírási szabályaihoz alkalmazkodunk. Így pl. a modern magyar könyveknél nagybetűt csakis az idézetek kezdetén, pont után következő mondat első szavában, versek elején, személyneveknél stb. használunk. A németeknél ellenben, föltéve hogy szerzőnk nem híve Grimm reformjának, az összes főneveket nagy kezdőbetűvel írjuk. Kétes esetekben itt is kis betűket használunk.

Ha ellenben oly szavakról van szó, melyek nem szedettek egészen verzális betűkkel a címben, akkor úgy használjuk a nagybetűket, miként a szerző: akár helyes volt eljárása, akár nem.

Ugyanez áll az írásjelek: vessző, pont, pontosvessző, gondolatjel stb. használatára nézve is.

Ha a pontok a lapcímen nincsenek kitéve, cikkelyünkben sem alkalmazzuk őket, kivéven a szerző neve s címei után, a mikor annak használata az átirásnál meg van engedve.

Ha a főcím nem ad világos fogalmat az írat tartalmáról, hanem a borítékon, vagy a szövegczímben van jelezve, úgy zárjel közt ezt is átirjuk.

Hogyha az írat tartalmát a bibliografusnak kell megállapítania, úgy azt zárjel közé téve, az illető cikkely élére helyezzük, mert ez által megkönnyítjük munkánk használatát.

A címlapon szereplő, de a címmel szorosabb összefüggésben nem álló kitételek, minők pl. *pályadíjat nyert . . . , különlenyomat . . . , illusztrálta . . .*, stb., továbbá a kiadás, levonat stb. száma, a gyűjtemény címe, melyhez a mű tartozik stb., a partikuláriák közé sorozandók.

Röviden összefoglalva tehát, az *Institut* szabályai szerint, a bibliografiai cikkelyek fő részét a címlap szövegének az a része adja, a mely a tárgyat s szerzőt, összes címeivel együtt, zárja magába; mindaz, a mi ezen kívül esik, a partikuláriák közé kerül.

A bibliografiai cikkely második része a referenciákat tartalmazza; ezek az önálló műveknél két csoportba oszthatók.

Az első csoportba sorolhatók mindazok a felvilágosítások, melyek a *kiadásra* vonatkoznak: tehát a kiadás helye, a kiadó-

czég, a kiadás kelte s a bolti ár. Néha mind ez adatokat a címlapon is feltaláljuk, a leggyakrabban azonban a nyomtatvány egyéb részein kell keresnünk őket s ilyenkor természetesen zárjel közé teszszük adatainkat.

A referenciák második csoportját a mű belső leírására vonatkozó adatok teszik: ezek az alak, a kötetek száma, azok mindegyikének lapszámozása és illusztrációi:

Az esetben, ha a könyv kiadója nem maga nyomatta a könyvet, úgy a nyomdász neve is kiteendő, még pedig: miután az rendszerint vagy a címlap verzoján, vagy a könyv végén van feltüntetve, természetesen zárjelek között. Ha a nyomtatás helye nem azonos a kiadás helyével, azt is fel kell tüntetnünk, valamint azt is, ha a kiadóczégnek többféle van üzlete s valamennyi szerepel a címlapon. P. o. *Lipce, Bécs, Budapest, Hartleben A. [Pozsony, Angermayer Károly]*.

A kiadó vagy nyomtatóczégnek mindig teljes címét teszszük ki. Ez alól kivétnék az olyan esetek, mikor a czégtulajdonos neve mellett elődjének vagy czégérének neve is szerepel; az utóbbiakat, mint lényegbe nem vágókat, bátran elhagyhatjuk.

A munka megjelenésének keltét mindig oly módon adjuk, a mint az a címlapon szerepel s ha nem a keresztény időszámítás szerint van feltüntetve, zárjel közt annak feloldását is megadjuk. Füzetes munkánál, melynek megjelenése több évre terjedt ki, csupán az első és utolsó füzet dátumát írjuk ki, kötjellel látva el őket. Többkötetes műveknél ugyanez az eljárás, csak hogy ily esetekben az első és utolsó kötet közé eső részek évszámait a particulariáknál fölemlítjük.

A könyv árát mindig annak az országnak a pénznemében teszszük ki, a hol kiadatott; még akkor is, ha az a nyomtatványból nem volt megállapítható.

A belső leírás szabályai a következők:

A kötettség csak többkötetes műveknél teendő ki.

A lapszámozást csakis négy kötetnél kisebb terjedelmű nyomtatványoknál tüntetjük fel, még pedig ugyanolyan számnemben, mint a hogy könyvben szerepelnek; a számozatlan lapok mennyiségét zárjel között adjuk, míg az üres lapok és oldalak nem jönnek számításba; az egy-egy kötet lapszámaira vonatkozó adatokat az összeadás jelével kötjük össze, pl. XV + 328 + [14] l.

A könyv rétnagyságát centiméterekben fejezzük ki, félcentiméternyi pontossággal s a magasság- meg szélességre vonatkozó két adatot, megemlítésük e sorrendjében a szorzás jelével kötjük össze. A mértéket kötött könyveknél a borítékról, füzötteknél a könyv legnagyobb leveléről kell vennünk.

A könyvek illusztrációi bibliografiai szempontból kétfélek: a lapszámozásba be nem tudott, önálló mellékletek s a szöveg közé, vagy azzal egy testet alkotó levelekre nyomtatott szövegképek. A mellékleteket mindig szám szerint felsoroljuk a referenciákban, míg a szövegképeket egyszerűen megemlítjük, bár legheylesebb azok számát is kitenni.

Áttérve a partikuláriákra, mint a könyvészeti cikksely harmadik elemére, az *Institut* utasításaiban a következőkép csoportosítja azokat:

1-ször. A címlap mellékes adatai, melyek a könyv tárgyát s a szerző nevét tartalmazó szorosabb értelemben vett címen kívül esnek Ilyenek: *Pályadíjat nyert mű. Ajánlva a nmélt. m. kir. földmívelésügyi miniszterium . . . sz. rendeletével. Az illusztrációkat készítette Cserna Károly* stb.

2-ször. A kötet anyagi partikuláriái. Ilyenek a címlap már feldolgozott adatai s a borítéklap szövege közti különbségek; címlap, illetve nyomtatott boríték híjja; borítékrajz; kiadó kötése; az első s további kötetek közti különbségek stb.

3-ször. A kiadás partikuláriái. A kiadvány számbéli nagysága, ha ismeretes. A kiadáshoz használt különféle papírnemek és rétnagyságok.

4-szer. Ama sorozat címe, melyhez a munka tartozik.

5-ször. A cím fontos részeinek forrásai, ha azok nem szerepeltek a címlapon s zárjel közt közöltettek.

A folyóiratokban, gyűjteményes kiadványokban megjelent cikkek könyvészeti leírásánál az egyes cikkek élén álló szöveg-címet vesszük fel cikkselyünkbe. Ha a szerző címe ily esetekben a cikks végén, vagy csak a tartalomjegyzékben szerepel, úgy zárjel közé teendő, a particulariák közt sorolva fel, hogy annak elemei honnan vétettek, pl. . . . [írta] Heinrich G[usztáv, egyetemi tanár]. a partikuláriákban így magyarázható: A cikks végén *Heinrich G.*, a füzet borítékán *Heinrich G. egyetemi tanár* s a tartalommutatóban *Heinrich Gusztáv* áll.

A referenciák közt ily cikkeknél ki kell terjeszkednünk: először a cikket tartalmazó irat teljes címére, az alcímek elhagyásával, s kiadása helyére; másodszer a megfelelő füzet v. kötet borítékán, illetve címlapján felemlített keletre; harmadszor a teljes kötetszámozásra; negyedszer a cikk lapszámozására s végül ötödször az illusztrációk minőségére s mennyiségére.

Az illető vállalat kiadójának, nyomtatójának, továbbá rétnagyságának feltüntetésétől eltekinthetünk, miután az azokról, mint bibliografiai egyedekről készítendő cikkelyekben ez adatokra úgy is kiterjeszkedünk.

Mint már említettük, e szabályok az eredeti kiadásra állapítottak meg, az szolgál alapul minden bibliografiai cikkelyhez.

Az új kiadások, fordítások, kivonatok, elemzések, ismertetések, bírálatok nem adnak külön cikkelyeket, hanem az eredeti mű leírása után soroztatnak. Ide kerülnek azok a polémiák és pörök is, melyek az illető munka nyomán esetleg keletkeztek.

Természetesen ezen mellékes elemeknek, melyek együtt véve az eredeti kiadvány historikumát alkotják, bibliografiai leírásai a fő cikkelyre nézve megállapított elvek szerint készülnek s időrendben, de minőségük szerint (pl. *új lenyomatok, fordítások, bírálatok* stb. felírás alatt) csoportosítva közöltnek a főcikkely után.

Ime azok a szabályok, melyeket az *Institut* az arra hivatott előkelőségek nemzetközi bizottsága közreműködésével a modern sajtótermékek bibliografiai feldolgozásához megállapított. Hogy valamennyi betartassék, arra — tekintve a munkával járó óriási anyagi kiadásokat — egyelőre nem is gondolhat a bruxellesi társaság: legalább a kiadásában eddigelé megjelent, s fentebb elősorolt bibliografiai művekben még nem s a jövőben is, mint maguk bevallják, szívesen megelégszik az alapelvek, ha nem is az összes utasítások betartásával.

A megállapított szabályok mindazonáltal érdemesek voltak a megismertetésre, ha nem is mint tényleg megvalósítható követelmények, legalább mint amaz ideál föltételei, mely felé törekedni a bibliografus legfőbb kötelessége.